

A kultúra első forrása a földművelés. *)

— Első közlemény. —

Tisztelt Társaság!

mai kor általános fölfogása az ipart tekinti a kultúra leghatalmasabb forrásának, amire elég ok van. Ahol az ipar megtelepszik, ott jelentékeny módon emelkedik az emberek jóléte és értelmisége: városi élet keletkezik, széles néprétegek jövedelmi viszonyai javulnak, s egyre több és több ember érdeklődik a tudomány és a művészetek iránt.

Ezért manapság semminek sincs olyan becsülete, mint az iparnak. Nagy becsülete van a barátai előtt és nagy az ellenségei előtt. A modern társadalom legkiválóbb törekvései az ipar föllendítésére irányulnak. Az iparos államok diplomáciája úgyszólván egyebet sem szolgál, mint az ipar kiviteli érdekeit. Ahol pedig nincs a szó modern értelmében vett ipar: ott a társadalmi osztályok összes törekvései közül az iparfejlesztés a legnépszerűbb. Az iparnak tulajdonítjuk a gazdasági élet föllendülését, a jólét s a politikai jogok demokratizálódását, amelyet az utolsó száz évben tapasztaltunk. És mivel a jövőt egy kor sem tudja másképp látni, mint a jelen legfőbb tüneményeinek folytatása gyanánt: a legtöbb gondolkodó a jólét és a szabadság még nagyobb fokát, minden emberi jó közkinccsé válását, szóval a legszebb és a legfönségesebb emberi ideál megvalósulását is az ipartól, az ipar továbbfejlődésétől várja. A szocializmusban, korunk leg-

*) Szerző felolvasta a *Társadalomtudományi Társaság*-nak május hó 31-én tartott ülésén.

fejlettebb gondolatvilágában a marxizmus jutott uralomra, az a tanítás, mely az ipari fejlődésnek éles szemmel fölismert törvényeit az egész társadalomra alkalmazza. És csak a legújabb időkben keletkezett a szocialisták között a kételkedők egy kis tábora, mely a szocializmus valamilyen új, az újabb tapasztalatoknak és szükségleteknek jobban megfelelő rendszerére törekszik.

Kételkedni való — ami ezt illeti — van elegendő. Nem mindenkit elégít ki az a magyarázat, hogy a modern kultúrát az ipar hozta létre. Fönmarad az a kérdés: hát az ipart mi hozta létre? Azt mondja a marxista: az emberi ész technikai találmányai. Okos felelet és sokat megmagyaráz, de nem mindent. Nekünk az a benyomásunk, hogy a technikai találmányokat még egyéb, egészen más gazdasági kategóriába tartozó találmányoknak kellett megelőzniök. A gazdasági fejlődés hajtóerejének csak egy részét találhatjuk meg az iparban, a másik részt mélyebb, ősbib rétegekben kell keresnünk.

Senkinek sem jut eszébe, hogy például Brazília belsejében, az ott lakó vadásznépekre számítva gyárat létesítsen. És föltéve azt a képtelenséget, hogy sikerülne valakinek a brazíliai őserdők kellő közepébe egy modern gépekkel fölszerelt vászongyárat állítania, föltéve, hogy kellő mennyiségű nyersanyag és munkaerő állna a vállalkozó rendelkezésére: mégis lehetetlen volna, hogy a gyár akár csak egyetlen hétig is üzemben álljon. Lehetséges volna, mert nem tudná, miből élelmezze a munkásait, eltekintve attól, hogy a nagy mennyiségben termelt vásznat ingyen kellene odaadnia a bennszülötteknek, mert azok termelő foglalkozása — a vadászat — nem képes annyi élelmiszert létrehozni, amennyivel a gyár iparcikkeit becsereélhetnék.

Annak tehát, hogy ipar létezhessék: az az első föltétele, hogy az iparos által elérhető távolságban olyan földművelők legyenek, akik őt nyersanyaggal és élelmiszerral elláthatják.

De a földművelő csak úgy adhat az iparosnak élelmiszert, ha a földjéből többet tud előteremteni, mint a mennyire neki magának szüksége van. Egy bizonyos fölösleget kell termelnie az élelmiszerekből és ez minden ipari termelés alapja.

Bármely kor ipari termelése és egész kultúrája azon a kérdésen fordult meg: mennyi élelmiszert tud egy földművelő a saját munkájával, a saját szükségletén felül termelni.

Ha kevés az az élelmiszert-fölösleg: alacsony a kultúra és gyöngye az ipar. Ha nagy az az élelmiszert-fölösleg: virágzik az ipar és magas a kultúra.

Az emberiség története: a munkaszerszámok története. De a munkaszerszámok története: ez megint a földművelés*) történetével függ össze.

Azt lehet ugyan mondani, hogy hiszen a földművelő is munkaszerszámokkal dolgozik. Ha jobb az ásója és a kapája: több élelmiszert tud termelni. És ez igaz is. De viszont az is igaz, hogy a földművelőnek hiába vannak munkaszerszámjai, ha nincsenek bizonyos ismeretei a növényi és az állati élet törvényei felől. Ezeknek az ismereteknek a létrejövetele, ezek a nagy fiziológiai fölfedezések előzték meg a munkaeszközök és a kultúra minden forradalmát.

Senkinek sem jutott volna eszébe, hogy az ásó vagy az eke feltalálásán fáradozzék, ha nem fedezték volna fel már előbb, hogy a mag kisarjad, ha földbe jut és hogy ezt a természeti folyamatot mesterségesen is meg lehet indítani.

De nemcsak a mezőgazdasági, hanem az ipari munkaeszközök föltalálásának minden nagyobb föllendülését is mélyreható élettani fölfedezések előzték meg, amelyek megszorították a földművelő rendelkezésére álló élelmiszer-fölösleget. A középkor városi ipara csak úgy jöhetett létre, hogy előbb fölfedezték a talaj kimerülésének bizonyos szabályait s ennek nyomán a hármas forgású gazdaságot, amely lehetővé tette, hogy egy- és ugyanazon darab földről majd minden három évben két termést arathassanak.

A tizenharmadik és a tizenkilencedik század iparának létrejöttelét hasonló nagyjelentőségű élettani fölfedezések előzték meg. Fölsimították és bevonták a gazdaság körébe a téli takarmányokat, a herefélét és a répát, megállapították a trágyának a növényi életre való hatását s a talaj viselkedését az egyes növények megtermése után, ami a váltógazdaságot eredményezte. A megszorított élelmiszer-fölösleg, amelyet a váltógazdaság létrehozott: ez fejlesztette ki a francia forradalom után Nyugat-európa iparát. Annak pedig, hogy Magyarországnak ezidőszent még nincs számbavehető gyáripara: igen nagy részben az az oka, hogy a magyar mezőgazdaságot még távolról sem lehet európai értelemben vett váltógazdaságnak tekinteni.

Az emberiség története: élettani fölfedezések története. Ezt az igazságot mindig érezték az emberek. Minden nagy forradalom

*) Ezeket a kifejezéseket: földművelés, mezőgazdaság — rövidség okáért — gyűjtőnév gyanánt használjuk az egész organikus őstermelésre. Tehát az állattenyésztést, a vadászatot és a halászatot is beleértjük.

előestéjén fölcsigázott érdeklődéssel fordult a közvélemény a mezőgazdaság felé. A francia forradalmat és az orosz forradalmat nagyszabású mezőgazdasági irodalom előzte meg. Nálunk is az 1848-iki forradalmat megelőző időkben széles köröket ragadott magával a mezőgazdaság — különösen az angol mezőgazdaság — iránt való érdeklődés; akkor került elő az „anglománia” gúnyszava, mint hetven évvel előbb Franciaországban az *agromanie*. S az a körülmény, hogy most, háromnegyed évszázaddal később, újból kezdenek az emberek a mezőgazdaság iránt érdeklődni: azt a sejtelmet ébreszti föl bennünk, hogy Magyarország újból forradalmi idők felé halad.

De a békés fejlődés idején aránylag kevés figyelmet fordítanak az emberek a mezőgazdaságra. Azt a közhelyet lehetne alkalmaznom: az emberiség hálája fordított arányban áll a kapott jótéteményekkel. Napóleon nevét mindenki ismeri, James Watt-ét, aki a gőzgépet föltalálta, már sokkal kevesebben és épen senki, de senki nem jegyezte föl annak az egyszerű földművesnek a nevét, aki először természetett répát vagy takarmányfüveket. Pedig ez adta meg a lehetőségét a téli istállózásnak, a trágya fölhalmozásának és a váltógazdaságnak, amely ma százmilliók existenciájának s egész modern kultúránknak alapja. Annak a szegény földművelőnek a fölfedezése tette lehetővé, hogy Watt a gőzgépet föltalálhassa és hogy Napóleon európai háborúkat viselhessen.

Az emberiség története élettani fölfedezések története. Nem is lehet másképen. Az emberi kultúra, bármilyen hatalmasak legyenek is technikai alkotásai: lényegében mégsem egyéb, mint ember-tömegek életnyilvánulása. Tehát első sorban és mindenképp az élő világgal áll kölcsönhatásban, s az élő világ tárgyai között tett fölfedezések azok, amelyek a kultúra útjait egyengetik.

És ezért nem lehet az ipart úgy tekintenünk, mint a kultúra végső okát és tulajdonképpen való hordozóját. Mert magának az iparnak a földművelés adja meg a létföltételeit. A földművelés az állatokkal és növényekkel, tehát élő lényekkel foglalkozó termelőág: ebben találjuk végső okait annak a nagyszerű életjelenségnek, amelyet kultúrának nevezünk. A földművelés a kultúra első forrása. Szinte kísértetbe jön az ember, hogy így kiáltson föl: adjátok meg bármely társadalom földművelését és én abból meg fogom mondani, milyen a tartalma és milyen az értéke az illető társadalom kultúrájának!

Jól tudom, tisztelt Társaság, hogy ez a megállapítás ellentmondást is fog kelteni az Önök soraiban. Mert hiszen napról-

napra szemünkbe ötlük egy konkrét példa, napjainkban minden iparosodásra törekvő nép eszményképe: Anglia. Gazdaságilag hatalmas, politikailag erős ország, amelynek elsőrangú és irigyelt kultúrája — az ország hanyatló földművelésétől alig támogatva — szilárdan megáll az ipar talapzatán. Ennek az országnak a létezése első látszatra ellentmond annak a megállapításnak, hogy a kultúra első forrása a földművelés lenne. De csakis az első látszatra. Mert ha nem léteznének Európában és a tengeren túl földművelő országok, amelyek népe élelmiszert és nyersanyagot ad cserébe az Angliában termelt iparcikkéért: rövid idő alatt éhen pusztulna az egész angol kultúra. Az angol kultúra is földművelésen épül föl, de nem csupán Angolországnak, hanem a világ egy nagy részének földművelésén, s azon az élelmiszerfőlöslően, amelyet a világ iparban szegény országainak földművelői termelnek.

Ugyanez áll a többi olyan országra is, amely élelmiszereket visz be és iparcikkeket ad érte cserébe.

És ezzel jutottunk el ahhoz a kérdéshez, hogy tulajdonképpen mi is az az ipari kultúra, amely korunknak és különösen az iparosodásra törekvő népek fejlődő elemeinek legfőbb ideálja?

Az ősi, eredeti állapot mindenütt az volt, hogy a földművelő sajátkezűleg készítette el azt a kevés iparcikket, amelyre szüksége volt. A földművelő volt egyszersmind az iparos is. Később, mikor a földművelők már annyi élelmiszerfőlöslőket produkáltak, hogy külön embereket lehetett belőle eltartani, akik csupán iparral foglalkozzanak, akkor is volt mindenütt iparos, ahol földművelő volt, mert a kézművesek az őket eltartó földművelők között vagy azok közvetlen közelében tartózkodtak. De az utolsó három évszázad folyamán, mikor a La Manche csatornát környékező országokban a kapitalista nagyipar kifejlődött, megbomlott az iparnak ez az egyenletes, a földműveléssel együtt való területi eloszlása. A kapitalista gyáripár maga olcsó készítményeivel tönkretette a kezdetlegesebb népek kézműiparát, ezzel saját testébe szívta e népek ipari produkcióját és ő maga lett vele nagyobb.

A régi népek kultúrájában együttesen volt meg a földművelés, az organikus termelés, s a neki megfelelő mechanikus termelés, az ipar. Ma vannak népek, amelyek túlnyomó részben élő, organikus termeléssel, és vannak olyanok, amelyek túlnyomó részben mechanikus termeléssel foglalkoznak.

Mindaz a mechanikus termelés, mely régebben egyenletesen oszlott el a népek tömegében, most az angol, a német, a belga

iparos vidék nagy gyűjtőmedencéjébe folytott össze. Ám ezt a gyűjtőmedencét nem lehet elválasztani azoktól a területektől, ahonnan a tápláló nedvek beléje folynak. Az angol, a német, a belga ipari kultúra nem önálló képződmény, hanem szerves kiegészítő része annak a földművelő-kultúrának, amely Európa, Amerika és Ausztrália civilizált népeinek közös kincse.

Annak, hogy Manchesterben egy ipari munkás élhessen, akinek munkája 400 font sterling értéket produkál évente: elengedhetetlen föltétele, hogy valahol a La Plata síkságán 5-6 földművelő éljen, akik egyenként 60—80 font sterling értékű élelmiszert és nyersanyagot produkálnak s ennek nagy részét, mint fölösleget, iparcikkekre cserélik be.

Magát azt a tényt, hogy az iparos népek gazdagabbak s így intenzívebb kultúrélet kifejtésére képesek: kétségen kívül az a körülmény magyarázza meg, hogy a modern termelőeszközökkel felszerelt ipartelepen dolgozó munkás akkora mechanikai produkció kifejtésére képes, amely a mostani viszonyok között hat-nyolc földművelő munkás organikus produkciójának felel meg. Európa, Amerika és Ausztrália civilizált területein alig negyed-rész annyi iparos él, mint földművelő, bár az előbbiekhöz a csekélyebb termelőképességű kisipari népességet is hozzászámítja a statisztika. A mechanikus produkció aránylag fejlettebb az organikusnál, tehát az a nép, amely a szerves termelést magának foglalja le, szükségképpen gazdagabb annál, amely a szerves termelésre szorítkozik. De az iparos népek kultúrája egy percig sem állhatna meg a földművelő népek legalább megközelítően magas kultúrája nélkül. Amit egy konkrét példa azonban meg fog világítani.

A civilizált országok területén — 1887-ből származó adatok szerint — nyolcvan millió dolgozó földművelő élt. Ugyanekkor legalább száz millió, de valószínűleg még ennél is több dolgozó földművelő élt Indiában és Kínában.

A civilizált országok ipari termelése 1887-ben 4600 millió font sterlingre rúgott.*) Ebből Kína 26 millió fontot fogyasztott el, tehát az egészeknek csak egy fél százalékát, India pedig 66 millió font sterlinget, tehát nem egészen másfél százalékot.

*) Mindazon szám adatok, amelyeknél a forrást nem idézzük, M. G. Mulhall: *The dictionary of statistics* negyedik kiadásából valók (London, 1903.)-Összevont statisztikára lévén szükségünk, ezt a gyűjtőmunkát kellett használnunk. Bár ennek számadatai a részletekben nem mindig megbízhatók: az összevonásokban — a nagy számok törvényénél fogva — a valóságot bizonyára elég hűven tükrözik vissza.

Kínának saját kézműipara is van, de India őseredeti kézműés háziiparának jó részét az angol kapitalista nagyipar versenye alaposan kipusztította. S ez az óriási, kétszáz millió főt számláló nép mégsem volt képes 66 millió font sterlingnél többet elfogyasztani a legdurvább és legolcsóbb nagyipari tömeggyártmányokból. Oly csekély az indiai földművelő munkájának termelőképessége, hogy bár ő maga kevés élelmiszert fogyaszt és nyomorúságban él: mégis hihetetlenül kevés élelmiszerfölslege marad. *)

Íme egy másik adat, amelyre Bernstein Eduard hivatkozik egyik könyvében (idézve a *Constitutional Yearbook* 1897. évfolyamából): 1895-ben Anglia összes kiviteléből 24,4% ment brit gyarmatokba, míg 75,6% egyéb országokba és annak is kilenc tizedrésze régi európai államokba ment. — 1860-tól 1895-ig a gyarmatokba való kivitel csak 64,8%-kal, míg egyéb országokba való kivitel 77,2%-kal emelkedett. Hozzátehetem: Kanada, Ausztrália és Újzéland, amelyet európai származású földművelők laknak, Anglia kivitelében (1904.) majdnem ugyanakkora összeggel szerepelnek, mint a húszszorannyi lelket számláló India, az argentinai köztársaság pedig nagyobb fogyasztója az angol iparnak, mint a százannyi lakost számláló kínai birodalom (*The Statesman Yearbook*, 1906.)

Ezek az adatok eléggé igazolják, hogy az ipari kultúra fönrtartásához csupán elhanyagolható csekélységgel járulnak a kezdetleges földművelő népek és hogy ez a kultúra nem egyéb, mint szerves alkotó része a civilizált népek közös földművelő kultúrájának. Nem egyéb ez a kultúra, mint e népek organikus termelésének kiegészítő mechanikus része, mely a La Manche csatornát környékező országokba koncentrálódott.

Nem független és nem önálló ez az ipari kultúra, hanem csak addig és úgy áll fönn, ameddig és ahogy a civilizált világ földművelői akarják, akik a fönrtartásához szükséges élelmiszer-fölsleget termelik.

Kissé paradox megállapításnak látszik ez, mert hiszen a földművelő sehol a civilizált világban nincs tudatában annak, hogy ő tartja el a munkájával termelt élelmiszerfölslegből az iparost,

*) India bevitele 1904-ben 1168 millió rúpia volt (78 millió font sterling-), de ebből 319 millió rúpia (21 millió £) vert pénz és nemes fém volt. — Kína bevitele 1904-ben 344 millió haikwan-tael volt, ami 49 millió font sterlingnek felel meg. (*The Statesman's Yearbook*, 1906.) Az emelkedés tehát elég jelentékeny, de bizonyára époly jelentékeny volt 1887-től 1894-ig a világ ipari termelésének gyarapodása is, amiről fogalmat nyerhetünk abból, hogy a textilipari és a fémipari termelés csak 1888-tól 1896-ig, tehát nyolc év alatt 1247 millió font sterlingről 1508 millió font sterlingre emelkedett.

a bányászt, esetleg a földbirtokost, aki az ő munkáját, s a vállalkozót, aki az iparos és a bányász munkáját kizsákmányolja, az államot, amely adót szed és a kereskedőt, aki az élelmiszerek és az iparcikkek forgalmát közvetíti. Kezdetleges viszonyok között, az ősi kommunista községekben a földművelő tudatosan használja föl a termelt élelmiszer-fölösleget; például a falu kovácsát a földművelők közvetlenül élelmezik és módjukban áll, hogy koplalással büntessék esetleges mulasztásait. Ma fordítva van: nem a földművelő bízza meg az iparost, hanem az iparos keresi föl gyártmányaival a földművelőt. De a lényeg egy és csak a földművelők szervezettsége hiányzik ahhoz, hogy a régi állapot, az iparosnak a földművelőtől való függése helyreálljon.

Ki kell azonban fejtenem valamit, amivel eddig adós maradtam: miért emelem ki állandóan az élelmiszer-fölösleget, mint valamely különösen fontos tényezőt, holott az iparos is termel valamely fölösleget a saját szükségletén kívül: t. i. iparcikk-fölösleget, amelyre a földművelőnek szüksége van? Miért legyen elsőbbrangú az élelmiszer-fölösleg az iparcikk-fölöslegnél?

Azért, mert az élelmiszer az ember legelső és legkevésbé mellőzhető szükségletét elégíti ki. Meglehet szokni, vagy legalább ideig-óráig el lehet viselni a lakás, a ruházat, a bútor, a világítószerek és még sok egyéb tárgy hiányát, amelyet az ipar termel, de az élelmiszert egyáltalán nem tudjuk nélkülözni. Az emberi test első szükséglete az életműködés által elhasznált anyagok pótlása és ezeket az anyagokat olyan alakban, hogy testünk fölvehesse, csak az élő természet produkálja, illetve az élő természet folyamatainak mesterséges előmozdítása, amelyet földművelésnek nevezünk. Az ipar, a mechanikus produkció csak olyan körülményeket hoz létre, amelyek az emberi test miliójét kedvezőbbé vagy kellemesebbé teszik. De testünk alapszükséglete első sorban és mindenek fölött az élő természetre utal bennünket s az élő természettel szemben elért vívmányok a kultúra mértföldmutatói.

Az ősemler, a természeti ember állandó kontaktusban van az élő természettel, hogy kivívja tőle az élelmiszert, amire testének szüksége van. Nekünk, kultúremlereknek a földművelő munka produktivitása lehetővé teszi, hogy napról-napra jól táplálkozunk és ellássuk napi foglalkozásunkat hónapokig anélkül, hogy egy zöld rétet vagy erdőt láttunk volna, ami persze meg is látszik az idegeinken. A természeti embernek nagy fáradsággal kell egy bizonyos élelmiszer-fölösleget összegyűjteni, hogy

valamely ipari munkára, teszem, egy kőfejsze kicsiszolására gondolhasson. Nekünk húsztonnás gőzkalapácsaink vannak, s a gyárainkban százezrével sűrűnek a munkások. De ne gondoljuk, hogy mai fényes ipari kultúránk független a földművelő élelmiszer-főlőslegétől, amely őt táplálja. Sőt minden látszólagos függetlensége dacára állandóan a földműveléssel szemben való függő helyzete, amelynek megvilágítására szolgáljanak a következő adatok:

	A civilizált világ összes földművelőinek száma	s a civilizált világ: összes mezőgazdasági terményeinek értéke
1840-ben	55 millió volt,	1824 millió font sterling
1860-ban	66 „ „	2483 „ „
1887-ben	80 „ „	3948 „ „
Amiből könnyen ki lehet számítani, hogy		
1840-ben egy földművelő átlag	33 £ értékű terményt produkált	
1860-ban	37 „ „ és	
1887-ben	49 „ „ terményt.	

Már most nyilvánvaló, hogy 1887-ben a 49 font sterling értékű terményből nemcsak abszolúte, de aránylag is nagyobb élelmiszer-főlőslege maradt a földművelőnek, mint 1840-ben a 33 font sterling értékű terményből. Mert habár az egyes földművelő termelvényei közel 50 százalékkal gyarapodtak értékben, nem valószínű, hogy a földművelő étvágya is 50 százalékkal emelkedett volna. Kétségtelen ugyan, hogy 1887-ben több és jobb minőségű táplálékot fogyasztott a földművelő, mint 1840-ben, de az általános tapasztalás azt mutatja, hogy a táplálkozás terén kisebb mértékben emelkedtek az igényei, mint a ruházkozásban, s egyéb ipari térre tartozó szükségletekben.

Tehát 1887-ben a földművelő a földből előhozott 49 font sterling értékű terménynek nagyobb százalékát nélkülözhetette, mint 1840-ben a 33 font sterling értékű mennyiségnek. S ebből világosan következik, hogy az élelmiszernek a földművelő által nélkülözhető főlőslege nagyobb arányban emelkedett, mint az élelmiszerek abszolút mennyisége.

Ha azonban az élelmiszerfőlősleg fokozott arányban emelkedett: ugyanolyan fokozott arányban kellett emelkednie az ipari termelésnek, mert hiszen az ipar a földművelő élelmiszer-főlőslegéből él. És csakugyan, míg a mezőgazdasági termelés 1840-től 1887-ig 116%-kal emelkedett: addig az ipari termelés 251 %-kal volt nagyobb 1887-ben, mint 1840-ben.

1840-ben a civilizált országok mezőgazdasági termelésének 1824 millió font sterling volt az értéke, az ipari termelésnek

pedig 1314 millió. Tehát a mezőgazdasági termelés nagyobb volt az iparinál. 1887-ben az összes mezőgazdasági termények értéke 3948 millió font sterling volt, az ipari termelvényeké ellenben 4618 millió. Tehát ekkor már az ipari termelés túl a mezőgazdasági termelést: oly nagy arányban emelkedett a földművelő által nélkülözhető élelmiszer mennyisége.

Ugyanezt a tanulságot meríthetjük az Egyesült Államok, a legfejlettebb civilizált ország földművelésének és — nagyjában véve — belfogyasztásra dolgozó iparának egy máshoz való viszonyából, a melyet a következő táblázat illusztrál:

Mezőgazdasági termények értéke millió dollár	Termelt iparcikkek értéke a nyersanyag értékének levonásával millió dollár	Mezőgazdaság és ipar termelvényeinek egy máshoz való viszonya
1880 2,213	1,973	100: 89
1900 4,717	5,659	100:120

(*The Statesman's Yearbook* 1907. adataiból összeállítva).

Mivel az Egyesült Államok ipari bevitele 1880-tól 1900-ig nem csökkent, sőt emelkedett (kb. 30 %-kal), az ipari termelés hallatlan arányú emelkedését nem a külföldi ipar kiszorítására, hanem a belföldi mezőgazdaság rohamos fejlődésére kell visszavezetnünk. És itt is meglátszik, hogy az ipari termelés ugyanolyan mértékben gyarapszik, mint a földművelő élelmiszer-fölöslege, tehát erősebb progresszióban, mint a mezőgazdasági termelés.

Legutóbbi értesüléseim szerint az Egyesült Államok mezőgazdasági termelése 1900. óta, az utolsó hat év folyamán csaknem megkétszereződött. A mezőgazdasági termelésnek, a földművelő élelmiszer-fölöslegének e rohamos gyarapodása adja meg annak magyarázatát, miért vannak a trösztök, az ipar legfejlettebb képletei épen Amerikában, miért nem Angliában, e régi és tőkében gazdag iparállamban, holott maguk az amerikai vállalkozók nagy mértékben rászorulnak az angol és általában az európai tőkére.

Mindezekből le lehet vonnunk azt a következtetést, hogy ott, ahol az ipar fejlődésének előfeltételei megvannak: a mezőgazdaság terményeiből nem létezik túltermelés, mert az ipar az élelmiszerek olcsóságától s a földművelők nagyobb fogyasztóképeségétől sarkalva oly gyorsan fejlődik, hogy csakhamar betölti a támadt hézagot. Sőt, amint már említettem, az ipari termelés kiterjedése egyenesen a mezőgazdaság terményeinek relatív mennyiségében van megadva, ami egyértelmű az iparnak a földműveléstől való állandó függésével.

És hogy ez a függés nem valamely absztrakt logikai formula, hanem élő természeti törvény, amely alkalomadtán katasztrófák tragikus nagyszerűségében jut érvényre: arra megtanítanak bennünket az iparnak az ezernyolcszázhuszas évektől az ezernyolcszáznyolcvanas évekig tartó nagy válságai, amelyekről akkoriban Marx Károly azt állapította meg, hogy évtizedről-évtizedre periodikusan vissza kell térniök.

Ezek a krízisek valóságos katasztrófák voltak, hisz rájuk alapította Marx az ő katasztrófa-elméletét. A mai napok ipari válságait nem lehet hozzájuk hasonlítani. Azok a válságok, amelyek 1880. óta előfordulnak, inkább helyi jellegű pangások, mint az egész világgazdaságra kiterjedő katasztrófák. Az iparban 1880. óta a prosperitás a szabály, amelyet csak szelídebb hullámzások szakítanak félbe.

A magam részéről még sehol sem találkoztam annak kielégítő magyarázatával, mi okozta három évtized óta az ipari válságok karakterének ezt a változását. Bernstein Eduard az ipari vállalkozók nagyobb szervezettségét tünteti föl e kedvező változás oka gyanánt. Sokatmondó magyarázat, de nem kielégítő, ha ismerjük azt a ritkán figyelembe vett körülményt, hogy a vállalkozók szervezetei, a kartellek rendszerint a prosperitás időszakában jönnek létre, a válságok pedig széjjelbomlasztják őket, úgy, hogy éppen a legkritikusabb időben nem képesek a termelést szabályozni. Azt hiszem, az ipari katasztrófák megszűnésének okát nem az iparban kell keresnünk, hanem abban a termelőágban, melyből az ipar létföltételeit meríti: a földművelésben.

Európa nyugatán a XVIII. század végén már teljes kifejlésében állott az ipari kapitalizmus s a tőke gyarapodása gyors tempóban készítette az ipart a továbbfejlődésre. Az ezernyolcszázhuszas évektől fogva egy jelentékeny akadály csúszott az ipari mechanizmus kerekei közé. A földművelés élelmiszerfőlöslegének gyarapodása nem tudta követni az ipari fejlődés tempóját. A közlekedés fejletlen volt, sem Oroszország, sem az Egyesült Államok síkságait nem szelte még akkor vasút, csak a tengerpartok környékének földművelőit lehetett bevonni a világgazdaság gyűrűjébe. A mezőgazdasági terület gyors kiterjesztése tehát akadályokba ütközött, a föld műveivel pedig nem lehetett oly mértékben intenzívvá tenni, mint napjainkban, mert hiányzottak egyrészt a megfelelő élettani fölfedezések, másrészt — és még sokkal inkább — a földművelő nép megfelelő intelligenciája. A mezőgazdasági kultúra nem

követte az ipari kultúrát s az ipari kapitalizmus nagy vehemenciával megindult gyorsvonata lépten-nyomon kisiklott egészen a nyolcvanas évekig, amikor a fejlett közlekedés úgy az ó-, mint az újvilágban nagy területeket vont be a mezőgazdaság körébe.

Ennek a világgazdasági folyamatnak a statisztikában is nyomát kell találnunk, amint hogy meg is találhatjuk. A rendelkezésemre álló adatok, sajnos, csak 1840-től kezdődnek és csak 1887-ig terjednek, de így is sokat mondanak.

1840-ben az egyes földművelő keze munkájából származó terménymennyiség értéke 33 font sterling volt, 1860-ban pedig 37 font. Mivel 1840-től 1860-ig a mezőgazdaság terményeinek ára emelkedett: a 37 font sterling érték 1860-ban nem képviselt olyan mennyiségű élelmiszert, mint 1840-ben a 33 font sterling. Tehát az egyes földművelőre jutó élelmiszer mennyisége és vele együtt az egy földművelőre eső élelmiszer-fölösleg 1840-től 1860-ig csökkent, vagy ha talán nem is csökkent lényegesen, de semmiesetre nem emelkedett. Tudvalevőleg az ezernyolcszázhatvanas évek idejére esnek az európai ipar legnagyobb katasztrófái.

Ellenben 1887-ben az egyes földművelő munkájából származó terménymennyiség értéke már 49 font sterling volt. Ha figyelembe vesszük, hogy 1887-ben a terményárak erős hanyatlást mutatnak s így a 49 £ nem másfélannyi, de kétannyi élelmiszert képvisel, mint 1840-ben a 33 £ és 1860-ban a 37 £: könnyen megértjük, miért nincsenek a régi értelemben vett válságok a nyolcvanas évek óta.

A hatvanas évek élelmiszer-szükségét s a század végének élelmiszer-bőségét még élesebb világításba helyezik a következő adatok:

Olyankor, amikor élelmiszerhiány van, a granariális termények, de különösen a kenyérmagvak ára együtt szokott emelkedni az inséggel, mert a köznép olyankor nem tudja megfizetni a drágább élelmiszereket s így teljesen a kenyérfogyasztásra van utalva. Abból tehát, ha a civilizált országok mezőgazdasági terményeinek összes értékéből

1840-ben.....	38½%,
1860-ban.....	45½% és
1887-ben.....	27½%

volt a granariális termények értéke: világosan következik, hogy 1860-ban egy főre kevesebb élelmiszer jutott, mint 1840-ben, 1887-ben pedig már megszűnt az élelmiszerhiány és bőség vál-

totta föl. Amit közvetlenül is igazol, hogy 1860-ban a világ magtermése 5750 millió bushel volt, 1887-ben pedig 9122 millió bushel, de míg 1860-ban az 5750 millió bushel értéke 1130 millió font sterling volt: az 1887. év másfélszer akkora termésének ára nem tett ki többet 1091 millió font sterlingnél; tehát olcsóbb volt a sok, mint előbb a kevés.

A gabonaféle terményeknek a napóleoni háborúktól a nyolcvanas évekig tartó áremelkedése nemcsak arra ad nekünk újmutatást, miért estek éppen az 1820-as évektől az 1880-as évekig terjedő időre az ipar nagy katasztrófái: de felvilágosít bennünket még egyébről is. Ha elfogadjuk — amint hogy el is fogadjuk — a történelmi materializmus tanítását, amely szerint a gazdasági élet alakulásai szabják ki a történelem útját: akkor megértjük belőle, miért buktak el 1848-ban az iparos polgárságnak a hűbériség ellen támadt forradalmi? Azért, mert 1848-ban az ipar egyáltalán gyönge volt és válságos viszonyok között élt. Ellenben a hűbéri nagybirtok, amelyet mint mezőgazdasági nagyüzemet csak a gabonatermelésben lehet *gazdaságilag* helyesen értékesíteni: erőre kapott az emelkedő gabonárakból. A gabonafélék értéke már 1840-ben 38½%-át tette ki a civilizált világ összes mezőgazdasági termelésének és minden százalék emelkedés a gabonafélék javára a nagybirtok erejét növelte.

Ilyen körülmények között a földbirtokos osztály volt mindenütt a helyzet ura s az 1848-iki forradalmak a polgári demokrácia helyett csak a hűbéri monarchiának egy kis látszat-alkotmánnyal való kiegészítését eredményezték. Csak a nyolcvanas évek billentették vissza a mérleget. Manapság már a polgári demokrácia előrenyomulásának vagyunk tanúi és Magyarország is csak ideig-óráig lesz képes elzárni határait a polgári demokrácia előtt. A népszabadságnak, a kultúra erkölcsi részének erősödését pedig semmi egyébre nem lehet visszavezetni, mint a kultúra első forrására: a nyolcvanas évek óta megszorított élelmiszer-főlöslegre, amelyet Európa és az Újvilág földművelői produkálnak.

Igaz, hogy a dolgok ilyen fordulását az ipari kapitalizmus erőfeszítései eredményezték, a vasútépítések, amelyek a világ-gazdaságtól elzárt területek millió és millió négyzetkilométereit hozták közel az európai piacokhoz. De viszont kétségtelen, hogy mindezeket a területeket nem lehetne kihasználni az európai földművelő intelligenciája és fiziológiai tudása nélkül, amelyet a

történelmi fejlődés eredményezett. Ha négerrek vagy kínaiak népesítenék be az Újvilágot: az európai ipar még mindig a világoknál tartana, aminek igazolására elég, ha összehasonlítjuk az Egyesült Államok négerlakta vidékeinek termelőképességét a többi vidékével. A kultúra első forrása a földművelés s a földművelő kultúrája határozza meg az egész társadalom kultúráját.

II.

És most, tisztelt Társaság, új fejezethez értem. Többször fölvetették már azt a kérdést, milyen viszonyban áll a jelenkor legfejlettebb kulturideálja, a szocialista társadalom a földműveléshez? Általános fölfogás, hogy a szocialista társadalom létrejövetelének az iparos államokból kell kiindulnia és hogy az ipari proletariátus mai osztályharca az, a mely szükségképen létrehozza. Ám ha föltételezzük, hogy a szocialista társadalom az ipari kultúr-államokban a földművelő országokat megelőzőleg is létrejöhet: akkor két lehetőség tárul elénk. Vagy az következik be, — s ezt a felfogást nálunk Diner-Dénes József t. barátom képviseli — hogy az iparos állam megszűnik iparcikkeket exportáló állam lenni és termelő erejének egy részét arra fordítja, hogy az ő sűrűn lakott szűk területén, magas intenzitású földműveléssel állítsa elő a szükségelt élelmiszereket és nyersanyagokat. Hát ez a termelőerők csökkentése, a mai iparos terület elszigetelése, lakosai gazdasági szervezetének és foglalkozásának olyan hirtelen átalakulása volna, amelynek úgyszólván egy nap alatt kellene végbemennie, amilyen átalakulásra nézve nincs történelmi tapasztalatunk. A termelés technikájának átalakulása, az ipar és a földművelés viszonyának megváltozása soha és sehol sem ment végbe másképp, mint természetes czélszerűségi irányokban és a fejlődés tempójában. A nagy francia forradalom, melyre a marxisták előszeretettel hivatkoznak, túlnyomó részben politikai átalakulás volt, s azokat a változásokat, melyek egyidejűleg a termelésben végbementek—a nagyipar és a kisbirtok homloktérbe nyomulását—lassú fejlődés készítette elő.

Marad tehát a másik lehetőség. Ennek értelmében a szocializált ipari állam nem vesződnék azzal, hogy a hiányzó természeti erőket mesterséggel, a hiányzó napsugarat kőszénnel pótolva saját maga állítsa elő élelmiszereit, valamint az iparcikkek előnyös kiviteléről sem mondana le, sőt megmaradna az ipari termelés mellett és iparcikkeinek egy részét, csak úgy, mint eddig, élelmiszerekre és nyersanyagokra cserélné be földművelő népeknél. Az ilyen ipari szocialista állam tehát csak saját kebelében szüntetné meg az áru-

termelést és az osztályellentéteket, de a maga egészében, a földművelő népekkel szemben tovább is csak úgy szerepelne, mint független árútermelő.

Az orthodox marxisták egy része nem idegenkedik ennek a lehetőségnek koncedálásától; maga Bebel Ágost, amikor a nagy Kladderadatsch-ot hétszer egymásután határidőre megjósolta, bizonyára nem Uruguayra gondolt vagy a Balkán-államokra, hanem Nyugat-Európára, ahol a kapitalizmus a legfejlettebb.

Minden szocialista tisztában van vele, hogy a szocialista társadalom megvalósításához legelső sorban is a termelőerők igen magas foka szükséges. Az ipari munka termelőerejét a modern ipari technológia szinte hallatlan mértékben fokozza, s e termelőerők gyarapodásának tempóját eléggé illusztrálja az a példa, hogy 1840-ben az Egyesült Államok egy-egy dolgozó iparosára átlag 160 £ jutott az ipari termelés összes értékéből, 1887-ben pedig már 408 £. Kétségtelen, hogy a nyerstermények mechanikai átalakítása nagyobb arányban lett könnyebb, mint ugyanazoknak, valamint az élelmiszereknek természeti folyamatok útján való produkciója.

Az iparban tehát nagyobb az emberi munka teljesítőképessége, mint a földművelésben. Ennek következtében az ipari állam annyi iparcikkért, amit egy ipari munkás ereje produkált: két vagy több földművelő munkájának megfelelő mennyiségű mezőgazdasági terményt kaphat a földművelő országtól. Mivel az iparos független termelő gyanánt áll a földművelővel szemben: az ipar nagyobb termelőképességéből legelőször is neki van haszna. Fennáll ugyan a szabad verseny és vele a szabad áralakulás törvénye, amelynek értelmében oly esetben, amikor a termelés valamely javítás következtében könnyebb lett: emelkedik az illető produktum kínálata, s így kisebb lesz annak ára is; de ezt a törvényt, ha világgazdasági arányokban kell érvényre jutnia, történelmi és társadalmi tényezők erősen korlátozhatják. Az iparos országokban az ipari termelőerők gyarapodásával együtt magasabb életigények fejlődtek ki, az ipari lakosság (úgy a vállalkozó, mint a munkás) hozzászokott egy bizonyos gazdasági monopólium élvezetéhez és a vállalkozók versenye csak addig a határig szoríthatja le az iparcikkék árát, míg ezeket a magasabb életigényeket meg nem támadja. S így az ipari munka nagyobb teljesítőképessége végső eredményében kiváltságos gazdasági helyzetbe juttatja az iparos népet a földművelő néppel szemben.

Sajátságos, de igaz, hogy e kiváltságos gazdasági helyzet kialakulását épen a földművelő munka fokozódó termelőképessége

teszi lehetővé. Mivel ugyanis nemcsak általában a földművelők számával együtt, de viszonylag is folyton gyarapodik az élelmszerfölösleg, amelyet a földművelő nélkülözhet, nemcsak általában, de viszonylag is állandóan több és több iparosra van szükség, s a civilizált világ lakosságának egyre nagyobb és nagyobb százaléka válik iparossá. De épen az ipar majdnem állandó prosperitása, s az iparosok után való kereslet tartja állandóan magas, sőt emelkedő színvonalon az iparos nép életigényeit.*)

Am épen azoknak, akikben e fokozódó termelőképesség s ezek az emelkedő életigények azt a gondolatot ébresztik, hogy az iparos államok hovatovább érettek lesznek a legmagasabbrendű gazdasági és kulturideál, a szocialista társadalom megvalósítására: azoknak nem szabad figyelmen kívül hagyniok, hogy az ipari termelőerők e gyarapodása nem egyéb, mint kiegészítő folyamata messzeeső idegen földművelő országok gyarapodó termelőképességének és hogy az életigények e gyarapodása gazdasági kiváltságon alapul, amely már magában véve antiszocialisztikus.

Herbert Spencer szociológiája bizonyára elavult, de azért nem kevésbé igaz Spencernek az a megállapítása, hogy aki rabszolgát tart, azt nem lehet szabad embernek nevezni. Ahhoz, hogy szabadok legyünk, nemcsak az szükséges, hogy senki ne uralkodjék fölöttünk, de az is, hogy mi se uralkodjunk senki fölött. És föltéve, hogy valaha létrejönne egy szocialista iparos állam, mely idegen földművelőországok termelőképességétől függne, s ezekkel szemben — saját nagyobb termelőképességénél fogva — gazdasági kiváltságot élvezne: az illető ország saját kebelében sem lenne képes a gazdasági kiváltságokat megszüntetni és polgárainak függetlenségét biztosítani.

A szocialista, a szövetkezeti társadalomnak az a legfőbb jellemvonása, hogy a munkatermékek kicserélésének arányát a társadalom összessége állapítja meg. Az árútermelő társadalomban a kicserélő fél egyoldalúan szabja meg, mennyit követel munkája termékéért, s egyezkedés útján iparkodik saját javára és felebarátja kárára minél kedvezőbb arányt elérni.

A szövetkezeti társadalom termelője csak a természettel küzd; munkájának eredményével tisztában van, mihelyt annak termékeit látja. Az árútermelő társadalom tagja még távolról sincs tisztában munkája eredményével akkor, mikor a terméket

*) Más kérdés, állandóan megmaradhat-e ez az állapot: nem jöhet-e olyan idő, mikor a földművelők részt fognak kérni a mechanikus produkció vívmányaiból, amelyeknek föltételeit az ő nagyobb és intelligensebb munkájuk adta meg?

látja, hanem csakis akkor, mikor azt már a megfelelő alkudozás után pénzre becserélte. Az árútermelő társadalom tagjának nem elég a természettel megküzdenie; neki még az emberekkel is meg kell küzdenie a megfelelő ár kialakítása által.

A szocialista iparos állam, ha létrejönne, árútermelő gyanánt állana idegen földművelő népek millióival szemben. Alkalmaznia kellene tehát olyan egyéneket, akik egyoldalúan megszabnák termékeinek árát, s akik ezeket az árakat a földművelők ellenében érvényesíteni is tudnák. Mivel pedig az ilyen fontos teendőket megbízott egyéneket ellenőrizni kell: összes polgárai kénytelenek lennének ezt a kereskedelmi ténykedést állandó figyelemmel kísérni s abba esetleg beleszólni annál is inkább, mert munkájuk eredménye nagy részben ettől függne, de azonkívül magát az ipari termelés kiterjedését is úgy mint eddig, a konjunktúra szabná meg, ez pedig a földművelő népek mezőgazdasági termelésétől függ.

A szocialista iparos állam lakosai egyszerre küzdenének a természettel a javakért, s a vásárló földművelő népekkel a javak áráért. Tehát alacsonyabbrendű kultúrlények lennének mint a modern ipari munkás, akinek bérét tarifa szabályozza, s a tarifáért emberekkel harcolt ugyan, de elnyomók ellen és a lázadó szolga ideális szempontjaitól vezérelve.

A szocialista iparos állam lakosainak minden külügyet az árútermelő, minden belügyet a kommunista szempontjából kellene nézniök. Ilyen kétoldalúságra az emberi természet nem képes. A szocialista iparosállamot ugyanazon bajok támadnák meg, mint kicsinyben való képmását, az ipari termelőszövetkezetet.

Franz Oppenheimer és Eduard Bernstein két oldalról is kimutatták, hogy az ipari termelőszövetkezetnek szükségképen kapitalizálnia kell, vagy pedig tönkre kell mennie, de nem is annyira tőke és fogyasztópiac, mint sokkal inkább a belső fegyelem híján. Nem lehet valaki egy és ugyanazon időben jó árútermelő és egyszersmind jó szövetkezeti ember. Az emberi kiváltság, mely az árútermeléssel jár, s az emberi egyenlőség, mely a szövetkezet elve: előbb-utóbb összeütköznek az ipari termelőszövetkezetben és megbontják a belső fegyelmet.

A szocialista iparosállam sem lenne egyéb, mint egy nagyszabású ipari termelőszövetkezet.

Egészen más törvények szerint és mindenütt, ahol megkísérelték, kiváló eredménnyel működik a mezőgazdasági termelőszövetkezet.

Mindenekelőtt: önmagából nyeri szükségleteinek legfontosabb részét, az élelmiszereket. Ezeknek fölöslegét árú gyanánt adja el ugyan, de a természet az az első faktor, amelytől a munka eredménye függ és mivel a mezőgazdasági terményeknek napi áruk van: az alku a természeti esélyekhez viszonyítva csak igen csekély mértékben befolyásolja a munka pénzbeli eredményét. Attól, hogy a terményt egyáltalán nem tudja eladni: a földművelőnek — egyes ritka kivételektől eltekintve — sohasem kell félnie.

A munka fegyelmét maga a természet tartja fönn. Míg az ipari munka folyton egyforma és bármikor lehet kezdeni és félbeszakítani: a földművelő minden egyes munkát az év, vagy a nap bizonyos szakában kénytelen elvégezni.

A földművelő, akinek élete a természettel való állandó közvetlen harcban folyik le: ez van arra hivatva, hogy megvalósítsa a szövetkezeti termelést, amely nem ismeri az embernek egyéb küzdelmét, mint a természet ellen valót.

A földművelő, aki épúgy, mint az ősidők természeti embere állandó közvetlen kontaktusban áll az élő természettel: ez van arra hivatva, hogy a társadalmat az ősi természeti aranykor szabadságába és egyenlőségébe visszavezesse.

Nem lehetséges az olyan szocialista állam, amely az ipari termelőszövetkezethez hasonlít. De igenis lehetséges az olyan szocialista társadalom, amelynek talapzatát földművelő szövetkezetek alkotják, s amelyben az ipari termelés a földművelő szükségleteit szolgálja. Földművelőszövetkezetekből kell szerveződnie a szocialista társadalomnak, amely szövetkezetek — úgy mint ma a fogyasztószövetkezetek — központi ipartelegeken termelik a saját szükségleteik fedezésére való javakat.

Csak a földművelés lehet a szabadság forrása. Ha igaza lenne az ipari szocializmus teoretikusának, Karl Kautskynak, aki szerint a nagy társadalmi átalakulást az ipartól kell várni, mert a mezőgazdaság korlátozottság és tehetetlenség forrása: akkor a szocializmus sohasem valósulhatna meg, mert az ipar rettentő mechanizmusa a gőzkazántól az utolsó kéziszivattyúig a mezőgazdaság forrásából táplálkozik.

Dániel Arnold.

